

БУРЯАД ХЭЛЭН

1 КЛАСС

ЮРЭНХЫ НУРАЛСАЛАЙ ЭМХИ ЗУРГААНУУДАЙ БАГШАНАРАЙ ХЭРЭГЛЭХЭ НОМ

Хэшээл 5. Миний нүхэдэй үдэр ямарар үнтэрөөб?	—
УНШАЛТЫН ХЭШЭЭЛ. Миний үдэр. Сүлөө сэтгэл	28
Бүлэг 4. Миний бүрүүл	29
Хэшээл 1. Баярай бүрүүл	29
Хэшээл 2. Бүрүүл хэжэ наада	30
Хэшээл 3. Миний клас	31
Хэшээл 4. Баяр архитектор болохо	31
Хэшээл 4. Бүрүүлүн хонинууд	32
УНШАЛТЫН ХЭШЭЭЛ. Миний бүрүүл	33
Бүлэг 5. Ажал. Мэргэжэл	33
Хэшээл 1. Баярай аба ажын мэргэжэл	34
Хэшээл 2. Жаргалай аба ажы хаана хүдэлдэг бэ?	35
Хэшээл 3. Ажал хэхэ — жаргал	36
Хэшээл 4. Аба мин — барилгашан. Эжымни — эмшэн	37
УНШАЛТЫН ХЭШЭЭЛ. Ажал. Мэргэжэл	38
Бүлэг 6. Гэрэй ба зэргилт амитад	38
Хэшээл 1. Бардамай гэрэй амитад	39
Хэшээл 2. Гэрэй амитадай түл	40
Хэшээл 3. Сээгмаатай мал ямар бэ?	41
Хэшээл 3-4. Зэргилт амитад	41
УНШАЛТЫН ХЭШЭЭЛ. Гэрэй ба зэргилт амитад	42
ХАБСАРГАЛТА. Шалгалтын жэшээгэ хүдэлмэринүүд	44

«Буряад хэлэн. 1 класс» гэдэн үебно-методическа комплексын байгуулгын тобошо тодорхойлол

Юрэнхы буряадсалай эмхи зургаануудта үзэгдэхэ 1-дэхн классай «Буряад хэлэн» гэдэн үебно-методическа комплексын (УМК) компонентнуудыг нэрлэбэл, нимэ хэрэглэхэ гол зүйлнүүдтэй:

- 1) Эхин шатада буряад хэлэ үзэхэ программа (Авторнуудын: А.Д. Дармаева, Н.П. Евсеева, А.Т. Татарева, И.В. Ольхеева);
- 2) Буряадсалай ном (Авторнуудын: Г.Х.Ц. Гунжигова, Р.С. Дылыкова, Б.Д. Цырендоржиева, А.Д. Дармаева, Л.Х. Алсаева, И.П. Агутова, О.О. Амошева, О.М. Барлукова, Л.Е. Боронцова, С.Б. Буинова, Л.М. Мангыкова, И.В. Ольхеева, Н.Д. Петина, В.Г. Танганова, А.Т. Татарева, М.А. Хабеева, И.Н. Хаматанова, В.Б. Хартанова) болон шатнаха аудио;
- 3) Ажалдай дэбтэр;
- 4) Уншаха ном;
- 5) Батшын ном тү, али методическа дурдахалнууд.

Эрхүүтэй можодохи юрэнхы буряадсалай эхин шатада буряад хэлэ үзэхэ программа хэрэгтэй нормативна документнууд дээрэ үндэслэн зохиогдон. Тэдэ документнууд соо юрэнхы буряадсалай эхин шатада буряад хэлэ яажа үзэхэб гэдэн хүтэлбэри заршамууд үтгэнхэй. Тэдэ хэрэгтэй документнууд гэдэл, нимэ: Эхин буряадсалай шатын федеральна түрэнэй буряадсалай стандарт (ФГОС НОО); Юрэнхы буряадсалай эхин шатын буряадсалай жэшээтэ программа (Примерная программа НОО). Нэрлэгдэн документнууд соо буриад хэлэ зааха заршамууд, гол зорилгонууд харуулаатай, тингэхэдэ буряадсалай үелэ хэрэглэгдэжэ байха буряадсалай арга зүйлнүүдтэ тухай эрилтнүүд табиатай. Буряад хэлэ зааха буряадсалай региональна компонент болодог. Тимэһээ Эрхүүтэй можодохи Усть-Ордагай тойрогой эмхи зургаанаар батлагдалан удха тус программа руу оруулагдалан байна.

Эрхүүтэй можодохи Усть-Ордагай тойрогой буряадсалай эмхи зургаануудта үзэгдэхэ буряадсалай ном буряадсалай түсэбэй ёноор долоон хоногто 2 час үзэхөөр зохиогдоно. Тинхэдээ тус ном январи наринаа эхилэн буряадсалай хэрэглэгдэхэ. Түрүүшын хахад жэлдэ буряадсалай програмтада буряадсалай үе эмхилхэгдэхэ, 38 хэшээлдэ тааруу, тэрэ тоого 28 гол хэшээл, 6 уншалгын хэшээл, 4 резервна хэшээл ороно. Буряадсалай ном «Уншагты», «Шагдэгты», «Хэлэгты», «Бэшэгты», «Бодомжологты», «Наадагты», «Дабари дүүрэгты», «Гурбадайн гурбан сэгэн» гэжэ рубрикатуудтай. Рубрика бүхэн буряад хэлдэг хүтжөөхэ талануудад дагал шалабарн олгохо

тодорхой зорилгонуудтай. Тийхэдэ һуралсалтай ном бурыад хэлэ үзэхэ болон түрэл хэлэн дээрээ хэлэхэ дадал болон шадабари олгохо зорилгонуудыг бэсэлүүлэхэ талаар харилсаха 6-хэ ушар нүүхээлтэй байха. Нэрлэбэл: *Би, Минш нүхэд; Минш бүгд; Минш үдэр; Сүнөө сэг; Минш һургуули; Ажал; Мэргэжэл; Гэрэй ба зэргин амтад.*

Үшөө тийхэдэ һуралсалтай ном аудио хэрэгсэлтэй. Тэрээн соо нэн түрүүн жэнхэни бурыад литературна болон нотаг хэлэлтэ шанлуужа, ойлгуулжа һургаахэ тодорхой зорилготой, харилсаха ушарнуудтай нягта холбоотой текстнууд үгтэнхэй байха, шүлэг болон оньһон хошоо үгэнүүд, бурыад арадай ёһо заншалһаа баримтанууд байха. Аудиотой текстнууд, тэрэ тоолоо хөөрөлдөөнууд 7-8 наһатай үхибүүдээр, тийхэдэ үндэр наһатай, дунда наһатай хүнүүдээр уншагдалан.

Һуралсалтай ном соо һурагшагта хэрэгтэй бэшлэһын болон грамматическа дуримууд үгтэнхэн байха. Тийхэдэ *Һуралдайн гурбан сэгэн* гэжэ рубрика соо бурыад зоной ёһо заншал тухай мэдээсэл үгтэнхэй байха. Тэрэ мэдээсэл аудио соошье байха.

Ажалтай дэбтэр. Энэ компонент болохо зүйл соо олон тоото угражненинууд тү, али даабаринууд үгтэнхэй. Ажалтай дэбтэр соохи даабаринуудай гол шэлгэл хадаа ФГОС-ой эрилтэтэй тааруу байха — һурагшагта өөрөө шалгаахэ болон сэтгэхэ дадал шадабари олгохо (оролдоор хэлэбэл, навьки контрольно-оценочной самостоятельности). Тиймэрээ үнцэрһэн даабари — буулгана бэшэхэ, өөрөө бэшэхэ даабари байха. һурагшагта бэшлэһнээ заагтай шалгаахэ арта боломжо үгэхэ хэрэгтэй. Критери гэжэ тһагамажа хэрэглэгдэхэ. Түрүүшын критеринууд үгтэнхэй байха. Саашлаа һурагшагд өөһэдөө критеринуудыг зохёон гаргабалнь сэхэ һайнда тоологдохо.

Ажалтай дэбтэр соо лексическэ дадал, тийгэхэдэ зарим грамматическа дадал олгохо тодорхой зорилготой даабаринууд бии. Ехэнхи даабаринууд зүб бэшлэгдэ хандуулаатай. Тийхэдэ *Сэдэр бидлэгэ* гэжэ рубрика байха.

Уншаха ном соо очеркунуд, тийхэдэ хуурагдтэ бэшлэг уран зохёошолой бүтээлнүүд оронхой. Тус зохёолнууд үхибүүдэй наһанда тааруулагдалан, тиймэрээ хэмжээнб багахан. Уншаха болон уншалан тухайтаа хөөрэхэ, хэлэхэ дадал хүгжөөхэ тодорхой зорилгонуудтай. Тэрэл зорилго бэсэлүүлхын тула *Зүбөөр ба түрээнөөр уншагш* гэжэ рубрикагайтаар текстнууд үгтэнхэй. Үхибүүд уншахада, үгэнүүдэй илгаатай хуби зүбөөр үүүүлжэ уншаха болоно. Тус зохёолнууд хээсэлнүүдтэ — 6 хэшээлдэ — тийхэдээ өөрөө уншаха ажабыуулгала хэрэглэгдэхэ. Эхин һуралсалтай шатын ФГОС-оор «Смысловое чтение» гэжэ эрилтэтэй тааруу байха. Ямар шэлгэлнүүдтэйб гэхэдэ, иимэнүүд:

- юун тухай хэлэлгэдлһые ойлгохо;
- хөөрлгшэ хэн бэ гэжэ ойлгохо, элирүүлэхэ;
- болоһон үйлэ хэрэгүүдыг гаргаахэ, тэднэй һубарил харуулха;
- болоһон үйлэ хэрэгүүдэй газар болон сэг тодорлуулха;
- хэрэгтэй мэдээсэл гаргаахэ;
- геройнуудыг зураглаха;
- геройнуудай үйлэ хэрэгтэ өөрын сэтгэлтэ үгэхэ;
- мэдээсэл бэшлгшэ таблица болгохо;
- текстын гол сэдэб элирүүлэхэ.

Методическа заадабинууд тү, али *Бигшын ном соо 1-дхи* класста үзэгдэхэ бурыад хэлэн гэнэн УМК-тай тобишо тодорхойлол, гол зорилгонууд, уаха харуулаатай. Тэрээн соо бурыад хэлэ үзэхэ түсбэлгэ, хээсэлнүүдыг эмхидхэхэ жэшээтэ дуралдал-заабаринууд болон шалгалтын худалмэринүүд үгтэнхэй.

«Бурыад хэлэн 1 класс» гэнэн УМК-тай тодорхойлол

1. Юрэнхы һуралсалтай эхин шатын һуралсалтай ФГОС-ой болон Эхин шатын һуралсалтай жэшээтэ программын эрилтэнүүдтэ тааруу, эхин һуруулиа бурыад хэлэ зааха багшанарай болон педогогтуудай экспертизэ гарһан, Эрхүүтэй можын Эрлэм һуралсалтай яаманһаа зүбшөөлтэй.

2. Эхин һуруулиа бурыад хэлэ зааха болон эхин һуруулиа ондоо предметүүдыг зааха номуудыг зохёохо дүй дуршэл дээрэ үндэлгэнхэй.

3. Грамматическа бэшэ, харин харилсаха гол шэлгэлтэй. Тиймэрээ анализическэ бэшэ, харин синтетическэ гол заршамтай. Харилсажа һураахэ гол эшлэгтэй, текстһээ эхиттэй, тэрэ текстын ухаар олон ондоо харилсаха ушар зохёолготой, тэрэл текст Үхибүүдэй хэлэхэ, хөөрэхэдэ этгэлон боложо үгэхэ аргатай.

4. Нэгэдэх класстай һурагшын наһанай хэмжээндэ таару тү, али тааруулаглан абтаһан улахатай, тэрэ тоолоо бурыад арадай соёл, ёһо заншал, түүхэлээ баримтануудтай, хүгжөөхэ даабаринуудтай, тэрэ тоолоо проектнэ даабаринуудтай. Даабаринуудыг дүүргэхэдээ һурагшагд олон ондоо хэрэгсэл хэрэглэхэ аргатай.

5. Үхибүүдэй ажабайдалта ушаржа байдаг, үнэхөөрөө дайралдаг харилсаха ушарнуудтай. Тэдэ ушарнууд һурагшагтай нэгэ наһатай персонаж-үхибүүдэй, тэднэй нүүд болон ажы абанарай ажабайдалтай тааруу.

6. Харилсаха ушарнуудыг хүмүүжүүлэхэ арта боломжонуудтай.

7. Тус УМК зохёолгодо бүлэг багшанаар хябагдсан байна. Тэгэе Доржо Банзаровай нэрэмжэтэ Буряадай түрэнэй ехэ бүрлүүлэин Зүүн эгтээй дээдэ бүрлүүлэин буряад хэлэн болон тэрнине зааха онол артын тэнхимэй доцентнууд болохо Г-Х.Ц. Гунжитова, Р.С. Дылыкова, Б.Д. Цырендоржиевагай, тиихэдэ Эрхүү можын бүрлэсал дээшэлүүлэх дээдэ бүрлүүлэин этнорегиональна буряасалай тэнхимэй доцент А.Д. Дураовагай ударидалга доро хүдэлжэ тус УМК зохёолоо.

№	Бүлэгэй нэрэ	Фамили, нэрэ, обог	бүрлүүлэин нэрэ, хант
1	Би, Минни нүүхэд	Татарева Антонидэ	МОУ Олоёекая СОШ
		Трофимовна	tatarova22@mail.ru
		Ольхеева Инга Вячеславовна	МОУ Корееекая СОШ olhseva2017@yandex.ru
2	Минни бүлэ	Алсаева Людмила Хантаевна	МБОУ Натальекая СОШ alsaeval55@mail.com
		Боронцеева Лилия Еремеевна	МБОУ Хохореекая СОШ boroncseva65@mail.ru
		Мантыкова Людмила Александровна	МБОУ Танцутеекая СОШ, mlia.mantyukova@mail.ru
3	Минни үлэр, Сүүлэ саг	Хабаева Маргарита Александровна	МБОУ Хаданекая СОШ marhitova-nia@yandex.ru
		Аюшеева Ольга Осиповна	МБОУ Тангутеекая СОШ aushseva.olga@yandex.ru
4	Минни бүрлүүлэ	Танганова Валентина Геннадьевна	МБОУ Холотеекая СОШ, valan78@yandex.ru
		Буинова Сослма Владимировна	МБОУ Гаханекая СОШ, buinova1966@mail.ru
		Хамаганова Ирина Николаевна	МБОУ Обусинеекая СОШ khamaganovai1207@gmail.com
5	Мэргэжэл	Бардукова Ольга Матвеевна	МБОУ Обусинеекая СОШ bardukova67@mail.ru
		Алтуева Инна Петровна	МБОУ Бурят-Янгутеекая СОШ altuovalina1973@mail.ru
		Хартанова Валентина Борисовна	МБОУ Билчипреекая СОШ hartanova@list.ru
7	Зүрлүүлэ болон Ажлаа дэбэтэр	Петинова Наталья Даниловна	МКОУ Ныглиннеекая СОШ Nigda2010@yandex.ru

1-дэхи класста буряад хэлэ зааха гол зорилго

Түрэл буряад хэлэн дээрэнэ үхибүүдэе тэдэнэй наһанай хэм-жээнэ тааруугаар харилсуулжа хүргэхэдэ, шагнаха, хэлэхэ, унша-ха, бэшэхэ дадал болон шадабаритай болохо тээшэ гол зорилго болоно. Энэ гол зорилго тодорхой зорилгонуудаар бэсүүлэгдэнэ. Тэдэ-нине нэрлэбэл, нимэнүүд:

- 1) эхин бүрлүүлэида буряад үхибүүдэй арта боломжо болон эрилтэдэ тааруугаар аман болон бэшэгтэй хэлэлтэеень бүрдүүлэхэ;
- 2) ном, дэбэтэр, уншаха номой удхаар эхин бүрлүүлэида буряад үхибүүдэе өөһэдэнь наһанай үхибүүдэй ажабайдалтай, түрэл арадайнэ ёһо заншал, соёл, түүхэ, буряад уран зохёолгодой бүтээлнүүдтэй танилсуулха, түрэл буряад хэлэндэнь тухай хандаса хүмүүжүүлэхэ;
- 3) буряад хэлэ зааха үелөө эхин бүрлүүлэида буряад үхибүүдэй хэлэхэ, ухаан болодоо гүйлгэхэ, оршон тойронине шудалха шада-бари, тиихэдэ юрэнхылгэдэн (ородоор, универсальные) буряад-салай шадабари һайжаруулха, хүтжөөхэ;
- 4) түрэл буряад хэлээ шудалха, ойлгохо, тэрэн дээрээ харилсаха дура, хүсэл түрүүлэн хүтжөөхэ;
- 5) буряад хэлэ зааха үелөө олон ондоо арта боломжо хэрэгтэн эхин бүрлүүлэида буряад үхибүүдэе һайн хүнүүд болон хүмүүжүүлэхэ.

1-дэхи класста буряад хэлэ үзэлгын үрэ дүнгүүдтэ табигдаха эрилтэнүүд

Предметнэ: буряасалай программын ёһоор үтгээн 6 харилсаха томо ушарнуудай сэлэбүүдэй удхаар буряадшадэе хэлүүлжэ, шагнуулжа, уншуулжа, бэшүүлжэ хүргэхэ.

Предметнэ дадал болон шадабари бүрдүүлэхэ ба хүтжөөхэ ажаыбуулгада табигдаха эрилтэнүүд:

Аман хэлэлтын дадал бүрдүүлгэдэ табигдаха эрилтэнүүд: *Хэлэхэ модельнуудые ойлгожо абаад, тэдэнэ хэрэгтэн эзэ олон 30-аад үсэгтэй текст хэлэхэ. Хэлэхэдэ логико баримталха, түргэн ба урдан аялгинуудые, хамуу ба зөөлэн хашагинуудые зүб үгүүлэн хэлэхэ.*

Шагнаха дадал эрилтэнүүд: *Багахан 30-аад үсэгтэй текст шагнад ойлгохо. Табигддан асуудалда харюусаха, даабари дүүрэхэ. Уншаха дадал эрилтэнүүд: Бэшэгтэй текст үелэн тиигэхэдэ, үелэн уншагданаа бүхэл үгэнүүдтэ орон уншаха. Уншахадаа, түргэн ба урдан аялгинуудые, хамуу ба зөөлэн хашагинуудые зүб уншаха.*